

חידת תומר דבורה

רונית שירן

רבות נכתב על עיצוב דמותה של דבורה בפרוזה ובשירה.¹ האמצעים הישירים – הגדרתה נביאה ושופטת וכינוייה 'אֲשֶׁת לְפִידוֹת' (שופטים ד, ד) ו'אִם בְּיִשְׂרָאֵל' (שם ה, ז)² – והאמצעים העקיפים – פעולותיה, מנהיגותה, התנהגותה החריגה, שמה, סגנון דיבורה ומערכות היחסים שבינה ובין דמויות אחרות (בינה ובין ברק בפרק ד, ובינה ובין ברק, יעל ואם סיסרא בפרק ה) – שימשו כר נרחב לפרשנות ולניסיונות לפיענוח דמותה הייחודית.³

ועם זאת אמצעי זיהוי מיוחד בתיאור מקום מושבה של דבורה – 'תִּמְרָ דְבוֹרָה' (שם ד, ה) – טרם נידון בהרחבה. החוקרים רובם ככולם סוברים ש'תומר' הוא עץ התמר, שנקרא על שמה של הנביאה, וכי היה נקודת ציון למיקומה.⁴ אף על פי כן מהותם של ה'תומר' ושל הצירוף הייחודי 'תומר דבורה' לא נחקרה לעומקה, ולא ניתנו תשובות מספקות על השאלות העולות מהם.

¹ שופטים ד-ה.

² לכינוי 'אם' ראו: רונית שירן, 'דמותה הספרותית ומאפייני מנהיגותה של דבורה עפ"י שופ' ד-ה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2017, עמ' 92-95; הנ"ל, 'אימהות ומנהיגות – התלכנה שתיים יחדיו? דבורה כמנהיגה כריזמטית', **שנתון שאנן**, כה (תש"ף), עמ' 25-39.

³ לרשימת מקורות נרחבת ראו שם, דמותה הספרותית, עמ' 185-198.

⁴ יחזקאל קויפמן, **ספר שופטים**, ירושלים 1978, עמ' 122-123; יאירה אמית, **שופטים** (מקרא לישראל), תל אביב 1999, עמ' 86; Victor H. Matthews, *Judges and Ruth*, 86; Barry G. Webb, *The Book of Judges*, Michigan New York 2004, pp. 64-65; 2012, p. 18

במאמר זה אני מבקשת להעלות את ההשערה ש'תומר דבורה' איננו עץ תמר רגיל כי אם עץ מקודש, כמו עץ החיים האשורי, אשר נתפס כאובייקט המחבר בין עולמות עליונים לתחתונים ושימש אחד הסמלים הנפוצים לייצוג האלוהות במזרח הקדום. אם השערה זו נכונה, לא זו בלבד שדבורה נתפסה כמביאה את דבר האל לעולים אליה, בדומה לאורקל, אלא ייתכן כי שימשה אף כוהנת ועסקה בפולחן.

תומר דבורה: האומנם עץ ככל העצים הוא?

תומר דבורה נזכר בפסוק המציין את אזור מושבה הגאוגרפי של דבורה ואת תכלית עליית בני ישראל אליה: 'וְהָיָא יוֹשֶׁבֶת תַּחַת תֹּמֵר דְּבוֹרָה בֵּין הַרְמָה וּבֵין בַּיִת אֵל בְּהַר אֶפְרַיִם וַיַּעֲלוּ אֵלֶיהָ בְּגִי יִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט' (שופטים ד, ה). דבורה ישבה בין רמה, עירו של שמואל הנביא שבנחלת שבט בנימין,⁵ ובין בית אל, אחד ממרכזי הפולחן החשובים ביותר, שבנחלת אפרים.⁶ המרחק בין בית אל ובין הרמה הוא כשמונה קילומטרים, מרחק הליכה של שעות אחדות בלבד. קרבתו של מקום מושבה של דבורה לבית אל מעלה כמה שאלות: מדוע לא הגיעו בני ישראל למתחם המקודש בבית אל, שבו ישב הכוהן הגדול, אך עלו דווקא אל דבורה למשפט? יתרה מכך, האם ייצגה

⁵ העיר ישבה בקצה נחלת אפרים, על גבול נחלת בנימין. עם התרחבותה של נחלת בנימין נמנתה רמה עם ערי שבט זה, כמוזכר בספר יהושע (יט, כט). רמה מזוהה עם הכפר א-ראם. ראו: Alberto J. Soggin, *Judges: A Commentary*, Philadelphia 1981, p. 64; מתיוס, שם.

⁶ שופטים כא, ב. המקרא מייחס את קדושתה של בית אל לפעילותם הפולחנית של האבות: אברהם בנה שם מזבח וקרא שם בשם ה' (בראשית יב, ח; יג, א-ד); יעקב חלם את חלומו בבית אל ושם בה מצבה לה' (שם כח, טז-יט). על חשיבותה הדתית של בית אל בתקופת השופטים אפשר ללמוד מן המסופר בפרשת פילגש בגבעה על שהייתו של ארון ה' בעיר ועל הפולחן שהיה בה (שופטים כ, כו-כח). בית אל הייתה אחד המרכזים הדתיים גם בימיו של שמואל, ושם הוא נהג לשפוט את בני ישראל (שמואל א ז, טו-טז). העיר שימשה מרכז דתי פולחני חשוב גם לאחר פילוג הממלכה. עם הפילוג בחר ירבעם להקים בבית אל מרכז דתי פולחני לשבטי הצפון, והעמיד שם עגל זהב (שמואל א יב, כט). המקדש בבית אל נועד להיות חלופה למקדש בירושלים, כדי למנוע מהעולים לרגל להמשיך במסעם דרומה אל המקדש, שכן העיר ישבה בקרבת הגבול שבין ממלכת יהודה לממלכת ישראל הצפונית, על הדרך הראשית דרומה. ראו: משה ד' קאסוטו, 'בית אל במקרא', *אנציקלופדיה מקראית*, ב, ירושלים תשי"ד, עמ' 63-65; Tammy J. Schneider, *Judges*, Collegeville 2000, p. 68-69

דבורה מנהיגות נשית דתית חלופית לממסד הכוהני המקובל שישב בבית אל?

זאת ועוד, מקום ישיבתה של דבורה מתחת לעץ הנקרא על שמה מעלה קשיים אחדים: דבורה היא האישה היחידה במקרא שעץ נקרא על שמה. במקרא אין עצים יחידים הנקראים על שמם של אנשים, לא כל שכן על שמן של נשים. מהי משמעותה של קריאת התמר על שמה של דבורה? תמוה גם מקומו של העץ – בהר אפרים. עצי תמר גדלים בדרך כלל באזורים מישוריים – בערבה, בבקעה ובמדבר. נוסף על כך עץ התמר כמעט שאינו מצל. אם כן, לשם מה לשבת תחתיו?

כדי להשיב על השאלות הללו, ובשל קשיים אלו ואחרים העולים מפסוק ה, טען ג'ורג' מור שפסוק זה הוא תוצר של מלאכת עריכה מאוחרת. לדבריו, יסודו של הפסוק בטעות של העורך, אשר מיקם את דבורה הנביאה באזור הר אפרים על סמך קשר אסוציאטיבי לפסוק מבראשית המספר על קבורת דבורה מינקת רבקה: 'וַתִּמֶת דְּבָרָה מִיִּנְקַת רֵבֶקָה וַתִּקָּבֵר מִתַּחַת לְבַיִת אֵל תַּחַת הָאֵלֹן וַיִּקְרָא שְׁמוֹ אֵלֹן בְּכוֹת' (בראשית לה, ח). מור, ובעקבותיו ברנבס ולינדרס, הציעו ש'אלון בכות' ו'תומר דבורה' חד הם,⁷ אולם איני מקבלת את עמדתם. אומנם ייתכן שהשם דבורה ומקומם של שני האתרים בקרבת בית אל גרמו למור וללינדרס לחבר בין שני העצים. ואולם דבורה ישבה בין הרמה ובין בית אל, ואילו 'אלון בכות' נמצא מתחת לבית אל.⁸ יתר על כן, מדובר בעצים השונים לחלוטין זה מזה הן במראם הן בטיבם: האלון בעל גזע רחב ואינו מניב פרי מאכל, ואילו התמר הוא עץ בעל גזע צר וגבוה במיוחד, עלוותו בצמרתו, והוא מניב פרי מאכל. שלא כאלון, שמיוחסת לו קדושה במקרא,⁹ לתמר אין קדושה כזו. האם אפשר בכל זאת לייחס קדושה לתומר דבורה?

⁷ לדעת מור ולינדרס, הפסוק 'וַיִּשְׂכַּר עִם דְּבָרָה וַיִּשְׂכַּר בֶּן בְּרַק בְּעֵמֶק שְׁלַח בְּרַגְלָיו' (שופטים ה, טו) מלמד כי מקום מושבה המקורי של דבורה היה בעמק יזרעאל, ומוצאה משבט יששכר. ראו: George F. Moor, *Judges* (ICC), Edinburgh 1966, p. 113; Barnabas Lindars, *Judges 1–5: A New Translation and Commentary*, Edinburgh 1995, p. 183

⁸ חיים מ"י גבריהו, 'אלון בכות', *אנציקלופדיה מקראית*, א, ירושלים 1950, טור 327.

⁹ האלון הוא עץ מקודש, והוא משמש בפולחן, כפי שאפשר ללמוד מדברי הנביא הושע: 'עַל רֵאשֵׁי הַהָרִים זָבְחוּ וְעַל הַגְּבְעוֹת יִקְטְרוּ תַּחַת אֵלֹן וְלִבְנָה וְאֵלָה כִּי טוֹב צִלָּה' (הושע

קדושת עצים ועצים מקודשים במקרא

חוקר הדתות מירצ'ה אליאדה מצא שבכל התרבויות העתיקות העץ מסמל את כל מה שהאדם מחשיב לאמיתי ולקדוש ואת כל מה ששייך לטבעם של האלים. העץ אינו נערץ בזכות עצמו בלבד אלא בזכות מה שמתגלה באמצעותו ובזכות מה שהוא מסמל, ורק ליחידי סגולה (כוהנים, נביאים ואורקלים) ניתנה היכולת להבין ולפרש את הסמליות הזו כמסרים מן האלים.¹⁰ לדברי אמוץ דפני, אין פולחן העצים עומד כשלעצמו, אלא תמיד חבויה מאחורי דמות העץ ישות רוחנית. העצים נחשבו אפוא משחר ימי האדם להתגלות כוחות הטבע המייצגים חיים ואת המשכיות הקדושה של עולם האלים. כפי שציינה נורית ליסובסקי, העץ הוא ממרכיבי הנוף המרכזיים של המתחם המקודש, שהוא מקום פיזי שהפך למרחב מיתי בעקבות התגלות או כוח על-טבעי שנקשרו בו.¹¹

הפולחן באזור ארץ ישראל התרכז סביב האלון והאלה בשל היותם גדולי ממדים ובולטים במיוחד. משה ויינפלד הדגיש את סמליותו של העץ בהיותו ביטוי לפריון האלוהי עלי האדמה.¹² בדיקה לשונית מלמדת אותנו על הקשר שבין שמות העצים הללו ובין הפולחן ל'אל', האל המרכזי בפנתאון האלים השמיים-מערביים. גם המילה אֶלָה במשמעות שבועה נקשרת לשם העץ, ומכאן גם קישור השבועה לפולחן האלים. טקסים הכוללים שבועות נערכו בזמן העתיק מתחת לעצים עצומי ממדים כדוגמת האלה והאלון.¹³

ד, יג). ראו: אמוץ דפני, **עצים מקודשים בישראל**, ירושלים 2010, עמ' 13–25; סוג'ין (לעיל, הערה 5), עמ' 65; וב (לעיל, הערה 4), עמ' 189–190.

¹⁰ דפני, שם, עמ' 3; Mircea Eliade, *Patterns in Comparative Religion*, New York 1958, pp. 265–273

¹¹ מרכיבי הנוף של המקום הקדוש הם עצים, הרים, מקורות מים, אבנים ומבנים. הקדושה המיוחדת לעצמים אלה היא העילה לייסודו של מוקד פולחן אזורי במקום. ראו: נורית ליסובסקי, 'על העצים ועל המקום מאפיינים תרבותיים, טבעיים וחזותיים בנוף המקודש בארץ ישראל', **קתדרה**, 111 (תשס"ד), עמ' 42; Susan Niditch, *Judges: A Commentary*, Louisville 2008, pp. 45–46

¹² משה ויינפלד, 'יסודות נקביים בתיאור האלוהות הזיווג הקדוש והעץ המקודש', **בית מקרא**, ד (תמוז–אלול תשנ"ה), עמ' 358.

¹³ דפני (לעיל, הערה 9), עמ' 15–16.

במקרא מסופר כמה פעמים על ישיבה של דמויות קדושות תחת האלה או על הטמנת חפצים מקודשים תחתיה. יעקב קבר את אלוהי הנכר ואת הנזמים של בני ביתו תחת האלה בשכם,¹⁴ ותחת אלה זו טמן יהושע את הספר שבו נכתבה הברית הגדולה בין אלוהים לעם ישראל.¹⁵ תחת האלה בעפרה ישב מלאך ה' בסיפור גדעון,¹⁶ ותחת האלה בבית אל ישב איש האלוהים.¹⁷ באֵלון מורה נגלה אלוהים לאברהם והבטיח לו את הארץ, ואברהם בנה שם מזבח וקרא בשם ה'.¹⁸ גם האשל נזכר בהקשר דומה: אברהם נוטע אשל בבאר שבע וקורא שם בשם ה'.¹⁹ מתקבלת אפוא תמונה של פולחן לאלוהי ישראל מתחת לעצים או בסביבתם.²⁰

¹⁴ בראשית לה, ד.

¹⁵ יהושע כד, כו.

¹⁶ שופטים ו, יט.

¹⁷ מלכים א יג, יד.

¹⁸ בראשית יב, ו. משה ד' קאסוטו, **פירוש על ספר בראשית: סדר בראשית, סדר נח וחלק מסדר לך לך**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 222–223. והוא מוסיף: 'אלון מורה על שם ההוראות שהיו הכהנים נותנים שם לשואליהם', משמע שבמסגרת הפולחן תחת האלון ובקרבתו מסרו הכהנים את תשובות האל על השאלות שהופנו אליו. לדברי קיל, זכה עץ האלון לתוספת 'מורה' בשל התגלות אלוהים לאברהם ליד העץ. שם הוא זכה ל'מראה' מ'המורה' – בה"א הידיעה – שהוא אלוהים, ושם ישב אברהם ולימד תורה. 'והיה גם הנעשה למורה לכל באי עולם' (יהודה קיל, **ספר בראשית** (דעת מקרא), ירושלים תשנ"ז, עמ' שכח). בשל הקרבה הגאוגרפית לשכם יש המזהים את האלון המקודש הזה עם האלה הנזכרת בראשית לה, ד, ואולי גם עם האלה בשכם הנזכרת בשופטים ט, ו. אך ייתכן שהיו בסביבות שכם מגוון עצים מקודשים, אלות ואלונים (משה ד' קאסוטו, 'אֵלון מורה, אֵלוני מרה', **אנציקלופדיה מקראית**, א, ירושלים 1950, עמ' 328–329). אלונים מקודשים נוספים הם 'אלוני ממרא', ולפי תרגום השבעים 'אלון ממרא' (בראשית יג, יח; יד, יג; ראו שם, עמ' 330–331); 'אֵלון מעוננים' (שופטים ט, כז), בקרבת שכם (שמואל לוינשטם, 'אלון מעוננים', שם, עמ' 329). לדברי קויפמן, 'אלון מעוננים' הוא מקום מושבם של המנחשים, האורקל (יחזקאל קויפמן, **ספר שופטים**, ירושלים 1978, עמ' 209); 'אלון מצב' (שופטים ט, ו), מקום קדוש ליד שכם; 'אֵלון תבור' (שמואל א י, ג–ד), עץ מפורסם בין הרמה לגבעה (חיים גבריהו, 'אלון מצב', 'אלון תבור', **אנציקלופדיה מקראית**, א, ירושלים 1950, עמ' 330).

¹⁹ בראשית כא, לג. האשל נזכר במקרא עוד פעמיים בלבד: שאול ישב תחתיו בעיר רמה (שמואל א כב, ו); הוא ובניו נקברו תחת האשל ביבש גלעד (שם לא, ג).

²⁰ את פולחן העץ הקדוש אסרה לחלוטין האסכולה הדויטרונומיסטית (למשל דברים יב, ב), ונביאי בית ראשון גינו את הפולחן המתרחש מתחת לעצים וקשרו אותו לעבודה זרה (ירמיהו ג, ו; הושע ג, יב–יד).

מקומם של העצים המקודשים – האלון והאלה – הוא על פי רוב באזור ההר המרכזי: שכם, בית אל, רמה ועפרה, אזור פעילותה של דבורה. ואולם בפסקו נאמר במפורש שדבורה ירדה תחת תומר, עץ שלא נזכר במקרא פעילות מקודשת כלשהי המתרחשת תחתיו, ולא זו בלבד, אלא שהתומר נקרא על שמה של דבורה. למעשה גדילתו של תומר באזורים אלו אינה נזכרת אלא בספר שופטים,²¹ ובמקרא מעטות הידיעות הממשיות עליו ועל שימושיו.²² מהי אפוא מהותו של תומר דבורה? האם אפשר למנותו עם העצים המקודשים במקרא? כדי להשיב על שאלות אלה ראוי לבדוק את משמעויותיהם של השם תומר ושל שאר שימושו של השורש תמ"ר במקרא.

השורש תמ"ר ומשמעותה של המילה תומר

לשם דיון במשמעות המילה תומר ובמקומו של עץ התמר בפולחן ה' הישראלי אסקור את שימושו של השורש תמ"ר במקרא. שורש זה מופיע במקרא בארבע צורות שמניות: תִּמְרָה, תִּמְרָה, תִּמְרָה ותִּמְרָה.²³

א. תמר

השורש תמ"ר, במשקל קָטַל, משמש במקרא שם פרטי לעץ, לאישה ולמקום, כלהלן:

1. תִּמְרָה-תִּמְרָה: שם של עץ הנזכר במקרא שתיים עשרה פעמים בסך הכול. לדוגמה: 'הַגִּפְנִי הוֹבִישָׁה וְהַתְּאֵנָה אִמְלָלָה רְמוֹן גַּם תִּמְרָה וְתַפּוּחַ כֹּל עֵצֵי הַשָּׂדֶה יִבְשׁוּ כִּי הִבִּישׁ שָׁשׁוֹן מִן בְּנֵי אָדָם' (יואל א, יב). בשל גובהו וזקיפות קומתו הדוד בשיר השירים מדמה את אהובתו לתמר גבה גזע, שבראשו הסנסינים, מקום הפרי: 'זאת קומתך דמתה לתמר [...] אמתתי אעלה בתמר אחזה

²¹ שופטים ד-ה. שאר עצי התמר במקרא נזכרים באזורים מדבריים, כגון נווה המדבר בנדודי בני ישראל (שמות טו, כז; במדבר לג, ט), וברמיזה בשמה של העיר יריחו, 'עיר התמרים' (למשל שופטים א, טז).

²² וזאת בניגוד לידיעות מרובות עליו בתעודות אכדיות מכאן ובספרות התלמודית מכאן. ראו: מיכאל זהרי, 'תִּמְרָה, תִּמְרָה, אַנְצִיקְלוֹפֵדִיָּה מִקְרָאִית, ח, ירושלים תשמ"ב, טור 603-605; יהודה פליקס, עצי-פרי למיניהם: צמחי התנ"ך וחז"ל, ירושלים 1994, עמ' 113-114. על שימושו של עץ התמר ראו להלן, הערה 24.

²³ נוסף על אלה נזכרת במקרא המילה תמרור: 'הַצִּיבִי לָךְ צִינִים, שְׁמִי לָךְ תִּמְרוֹרִים' (ירמיהו לא, כ). גיזרונה של מילה זו אינו ודאי (ראו את הערך 'בכי תמרורים' באתר האקדמיה ללשון העברית: <https://did.li/fbOCN>)

- בְּסִנְסָנִי' (שיר השירים ז, ח-ט). גם הצדיק בתהלים מדומה לתמר, ככל הנראה בזכות פריו המתוק והמזין ושפע שימושיו.²⁴
2. שם אישה: תמר כלת יהודה,²⁵ תמר בת דוד²⁶ ותמר בת אבשלום.²⁷
3. שם מקום: עיר בגבולה הדרומי של הארץ,²⁸ וכן בצירופים: 'חֲצֹזֹן תְּמָר' (בראשית יד, ז; עיר המזוהה עם עין גדי בדברי הימים ב כ, ב) ו'בַּעַל תְּמָר' (שופטים כ, לג). 'עיר הַתְּמָרִים' הוא כינויה של יריחו (דברים לד, ג; שופטים א, טז; ג, יג; דברי הימים ב כח, טו).²⁹

ב. תימורה

תְּמָרָה הוא שם עצם בנקבה המשמש צורה מוקטנת של השם תְּמָר.³⁰ צורתו היפה של עץ התמר שימשה בבית המקדש של שלמה דגם קישוטי שנקרא תְּמָרָה, ובריבוי תְּמָר(ו)ת או תְּמָרִים:³¹ 'וּשְׁתֵּי דִלְתוֹת עֲצֵי שֶׁמֶן וְקָלַע עֲלֵיהֶם מְקֻלְעוֹת כְּרוּבִים וְתִמְרֹת וּפְטוּרֵי צִצִּים וְצִפָּה זָהָב וַיִּרְדּוּ עַל הַכְּרוּבִים וְעַל הַתְּמָרוֹת אֶת הַזָּהָב' (מלכים א ו, לב). גם יחזקאל מזכיר את ה'תְּמָרִים' בתארו את בית המקדש,³² וכן את ה'תְּמָרָה': 'וַעֲשׂוּי כְּרוּבִים וְתְּמָרִים וְתְּמָרָה בֵּין כְּרוּב

²⁴ תהלים צב, יב. התמר הוא עץ פרי ממשפחת הדקליים. גובהו עשרה עד עשרים מטרים, ואורך כפותיו מגיע לכשלושה מטרים. הוא מעצי המאכל החשובים והקדומים ביותר בתרבות האדם, וגדל בארץ ישראל, במסופוטמיה ובמצרים. פרי התמר נאכל לח או יבש, ומכינים ממנו דבש ואף יין תמרים. בגזעו משתמשים כקורה, מעליו מכינים סלים למיניהם, ומן הסיבים שעל הגזע מכינים חבלים. ראו זהרי (לעיל, הערה 22), טור 603-604; פליקס (לעיל, הערה 22).

²⁵ בראשית לח.

²⁶ שמואל ב יג.

²⁷ שם יד, כז.

²⁸ יחזקאל מז, יט; מח, כח.

²⁹ Francis Brown, Samuel Rolles Driver, & Charles A. Briggs (eds.), *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament: Based on the Lexicon of William Gesenius*, Oxford 1972, p. 1071

(<https://archive.org/details/hebrewenglishlex00browuoft>); מנחם צ' קדרי, **מלון**

העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאלף עד תיו, רמת גן 2006, עמ' 1164.

³⁰ Ludvig Koehler & Walter Baumgartner, *Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden 1972, p. 1735

³¹ מלכים א ו, כט, לב, לה; ז, לו; דברי הימים ב ג, ה.

³² יחזקאל מ, טז, כז, לא, לד; לז, מא, יח, כ, כה, כו.

לְכָרוֹב וּשְׁנִיִּים פָּנִים לְכָרוֹב. וּפְנֵי אָדָם אֶל הַתְּמָרָה מִפּוֹ וּפְנֵי כָפִיר אֶל הַתְּמָרָה מִפּוֹ עֲשׂוּי אֶל כָּל הַבַּיִת סָבִיב סָבִיב. מִהָאֶרֶץ עַד מְעַל הַפֶּתַח הַכְּרוֹבִים וְהַתְּמָרִים עֲשׂוּיִם וְקִיר הַהֵיכָל' (יחזקאל מא, יח-כ).

מאזכור דגם קישוטי זה בצמוד לכרובים הסוככים על ארון הקודש בתוך הדביר אפשר ללמוד שצורתו היפה של עץ התמר שימשה דגם קישוטי במקום הקדוש והחשוב ביותר במקדש,³³ וכמובן נקשרה לפולחן אלוהי ישראל. לעניות דעתי, לא במקרה נבחר דגם קישוטי זה, שצורתו כצורת עץ התמר, לקשט את דביר המקדש. יש כאן תופעה תרבותית אזורית של שימוש אומנותי ואדריכלי בדגם התמר או כפות התמר, כמצוי ברחבי המזרח הקדום.³⁴

ג. תימרה

המילה תימרה נזכרת בצירוף 'תימרות עשן', הנקרה במקרא פעמיים ('וַיִּנְתְּתִי מוֹפְתִים בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ דָּם וְאֵשׁ וְתִמְרוֹת עֵשֶׁן' [יואל ג, ג]; 'מִי זֹאת עֵלָה מִן הַמִּדְבָּר כְּתִימְרוֹת עֵשֶׁן' [שיר השירים ג, ו]), במובן של עמוד עשן (השוו: 'וְהַמְשָׁאת הַחֵלָה לְעֹלוֹת מִן הָעִיר עֵמּוֹד עֵשֶׁן' [שופטים כ, מ]).³⁵ בשלושת הפסוקים הנזכרים תימרת העשן או עמוד העשן נישאים לגובה רב ונראים היטב מרחוק. התימרה מלמדת אפוא על תכונת גובהו הרב של עץ התמר.

ד. תומר

הצורה הסגולית תֹמֵר נקריית בצירוף סמיכות אחד נוסף: 'כְּתֹמֵר מְקֻשָּׁה הַמָּה וְלֹא יִדְבְּרוּ נְשׂוּאָה וְנִשְׂוֹאָה כִּי לֹא יִצְעְדוּ אֶל תִּירְאוֹ מִהֶם כִּי לֹא יִרְעוּ וְגַם הֵיטִיב אֵין אוֹתָם' (ירמיהו י, ה). פסוק זה נכלל בפסוקים המביעים לעג לאלילות, שהיא פטישיסטית, ואלוהיה אינם אלא פסילים דוממים וחסרי תועלת.

יש מחלוקת בשאלה מהו תומר מקשה ומדוע דווקא הוא משמש דימוי לאלילים. יש שטענו שתומר הוא עץ תמר: צורתו הייחודית של העץ, שגזעו נוקשה וזקוף והוא מיתמר לגובה רב ועלוותו צומחת בצמרתו, תרמו לשימוש הסמלי שירמיהו עושה בו ולדימויו לפסל זקוף, עשוי מקשה אחת וחסר רוח

³³ ראו למשל פירוש רש"י למלכים א ו, כט.

³⁴ זהרי (לעיל, הערה 22), טור 603, ולהלן.

³⁵ ראו BDB (לעיל, הערה 29), עמ' 1071.

חיים.³⁶ לדעת אחרים תומר מקשה אינו עץ כי אם עמוד זקוף, כעין דחליל העומד בשדה קישואים.³⁷

גם לדעת רענן אייכלר, תומר מקשה אינו עץ התמר כי אם פסל מתכתי בצורת עץ תמר, ומקשה אינה שדה קישואים כי אם שם תואר המלמד על דרך עיבוד מתכות, ככתוב: 'וְעֲשִׂיתָ שְׁנַיִם כְּרָבִים זָהָב מְקֻשָּׁה תַעֲשֶׂה אֹתָם' (שמות כה, יח).³⁸ לטעמי טענה זו משכנעת ביותר, שכן רק היא מספקת הסבר מניח את הדעת לצירוף הייחודי תומר מקשה. כמו כן היא מספקת תשובה על השאלה מדוע ירמיה משתמש דווקא בו כדי ללעוג לאלילים, הנעדרים כל יכולת פעולה; היותם כחפצים שאין בהם תועלת עולה דווקא מדימוים לאותו חפץ מקודש המסמל אותם, תומר המקשה.

לסיכום, מן הדיון בהיקריותו של השורש תמ"ר במקרא עולה כי גובהו ויופיו של התמר זיכו אותו במקום של כבוד לא רק כמוטיב אומנותי בשירה אלא כקישוט פולחני בפולחן ה' הישראלי. לא זו בלבד, מדברי ירמיהו משתמע שבימיו היה חפץ פולחני בצורה של עץ תמר שייצג את האלוהות. מסקנות אלה מתחזקות למראה הממצאים הנידונים בסעיף הבא, המציירים תמונה עשירה של שימושיו של התמר בפולחן, מקישוט פולחני ועד חפץ המייצג את האל או האלה.

קדושת התמר במזרח הקדום

כידוע, האומנות במזרח הקדום הייתה משועבדת לדת ולפולחן. לייצוג החזותי במזרח הקדום היה כוח משכנע כמו למילה הכתובה, ואפשר ללמוד ממנו על תפיסת החיים בעולם הקדום. ממגוון הממצאים האיקונוגרפיים אפשר ללמוד שהיה לו תפקיד ביצועי שנועד לשכנע את הכוחות העליונים להשפיע על המציאות.³⁹ ממצאים איקונוגרפיים רבים מהמזרח הקדום

³⁶ מנחם בולה, ספר ירמיה (דעת מקרא), ירושלים תשמ"ד, עמ' קלג; יאיר הופמן, ירמיה (מקרא לישראל), תל אביב תשס"ד, עמ' 296.

³⁷ בראון ואחרים (לעיל, הערה 29); קדרי (לעיל, הערה 29), עמ' 1174.

³⁸ לדיון נרחב בסוגיה ראו: Raanan Eichler, 'Jeremiah and the Assyrian Sacred Tree', *VT*, 67, 3 (2017), pp. 3–9.

³⁹ Tallay Ornan, *The Triumph of the Symbol: Pictorial Representation of Deities in Mesopotamia and the Biblical Image Ban (Orbis Biblicus et Orientalis 213)*, Göttingen 2005, pp. 7–10.

מעידים שעץ התמר היה העץ הקדוש המרכזי בתרבות מסופוטמיה הקדומה, והוא סימל בה פוריות והצלחה שהעניקו האלים לבני האנוש.

א. עצים כמייצגים אלות

במזרח הקדום, כולל מצרים ואזור ישראל ויהודה, יוצגו האלות שדמויותיהן נקשרו לפריון האדמה והאדם באמצעות מערכת סמלית שהעצים מילאו בה תפקיד מרכזי. מתחילת עידן הברונזה ועד לאמצע עידן הברזל היה דפוס איקונוגרפי של סמלי עצים לצד אלות. החל מסוף האלף השלישי ועד לרבע הראשון של האלף השני נמצאו במסופוטמיה ובסוריה תמונות של עצים, לרוב עצי תמר, אחדים מהם מעוצבים, המשמשים חלק מייצוג של אלות בכלל ושל האלות איננה ואשתר בפרט. גם באזור סוריה וארץ ישראל של אמצע עידן הברונזה התגלו חפצים יקרי ערך הנושאים דמות אנתרופומורפית של אלה המשולבת עם דקל מעוצב. העץ או העצים צומחים לעיתים מאיברי המין של האלה, יוצרים את ראשה או מאגפים אותה. יתר על כן, נמצאו כמה איורים של עצי תמר שאנשים אחדים סוגדים להם.⁴⁰

ממצאים רבים ומגוונים התגלו ברחבי ארץ ישראל. בתל חרשים, בלכיש ובמגידו נתגלו קמעות, חותמות גליל וכדים מצוירים מתקופת הברונזה התיכונה שעליהם דקל מסוגנן ולידו עיזים (קפרידים). גם בתקופת הברונזה המאוחרת יוצגה האלה האנתרופומורפית בצורה סמלית על ידי עץ תמר ועיזים. העץ הוא אותו עץ תמר המזוהה עם האלות מן האלף השלישי לפני הספירה ומסמל את הפריון והשפע, והעיזים מסמלות את כוח החיים שהעץ המקודש מעניק.⁴¹

עירית ציפר הציגה עשרות ממצאים איקונוגרפיים מאזור מסופוטמיה, סוריה וארץ ישראל החל מהאלף הרביעי לפני הספירה ועד לתקופת הברזל. בכל הממצאים מופיע עץ דקל מסוגנן ולצידו סמלים נשיים או דמויות נשיות. מרבית העצים זהו עם נשים שנתפסו כאלות. הזהות בין האישה לעץ הדקל

⁴⁰ Othmar Keel, *Goddesses and Trees, New Moon and Yahweh: Ancient Near Eastern Art and the Hebrew Bible*, Sheffield 1998, pp. 30–36

⁴¹ שם, עמ' 31–32, איור 38, 47–48.

נוצרה מאחר שהן העץ הן האישה נושאים פרי ומשמשים סמל לפריון ולהענקת אהבה ושפע.⁴²

זיהויה של האלה עם העץ היה מקובל ורווח בכל אזור הלוונט, וכאמור לעיל, הוא חדר גם אל השירה בצורת מטפורות. בשיר השירים הדוד ממשיך את אהובתו לתמר: 'זאת קומתך דמתה לתמר [...] אמרתי אעלה בתמר אחזה בסנסניו' (שיר השירים ז, ח-ט).⁴³ המשורר ממשיך את אהובתו לתמר בשל מראהו, גבוה, נאה וזקוף קומה. הסנסנינים הם ככל הנראה דימוי לשדי הרעיה.⁴⁴ הפירות המתוקים והמזינים התלויים על האשכולות בגובה רב הובילו ליצירת דימוי זה. התמר שימש אפוא סמל לשפע ולפריון, ועל כן הוא מזוהה עם דמותה של הרעיה הנחשקת, כפי שזוהה עם דמותה של האלה.

ב. כני פולחן מארץ ישראל – עץ הדקל ומקדשי האלים

על היותו של הדקל עץ מקודש הקשור לפולחן ומשמש במקדשים במזרח הקדום בכלל ובארץ ישראל בפרט, אפשר ללמוד גם מכני פולחן עשויים טרקוטה המתוארכים למאה העשירית לפני הספירה, שנמצאו באתרים אחדים ברחבי הארץ.⁴⁵ הכנים שימשו בתפקיד פולחני – לאובייקט הערצה, לייצוג של המקדשים ולדגם מוקטן שלהם⁴⁶ – והיו בעלי מבנים תלת-

⁴² Irit Ziffer, 'Western Asiatic Tree-Goddesses', *Egypt and the Levant*, 20 (2010), pp. 411–430

⁴³ שם, עמ' 423.

⁴⁴ משמעות המילה סנסנינים שנויה במחלוקת: יעקב קליין סבר שהסנסנינים הם מכבדי התמר שעליהם תלויים פרות העץ. על משמעות המילה סנסנינים הוא למד ממקבילתה האכדית sinssinu ומן הארמית סיסנא וסנסנא (שיר השירים [עולם התנ"ך], יעקב קליין וגרשון גליל [עורכים], תל אביב 1996, עמ' 58–59). ויזל לעומתו הציע שהסנסנינים הם אשכולות התמר העמוסים בפירות. להצעה זו הגיע ויזל מתוך ניתוח מורפולוגי של המילה ובדיקת משמעותם של שמות עצם נוספים מצורת פלפל. ראו: Eran Vigel, '(sansinnāyw; Song of Songs 7:9) and the Palpal Noun Pattern', *JBL*, 133, 4 (2014), pp. 751–756. לעומתם הציע אייכלר, בעקבות מילה מקבילה בערבית, שהסנסנינים הם בסיסי העלים הבולטים ומצפים את גזע התמר שבהם נאחזים בעת הטיפוס. ראו: Raanan Eichler, 'The Tree-Hugger Who Went on a Date: The Meaning of sansan', *VT*, 70 (2020), pp. 581–591

⁴⁵ קיל (לעיל, הערה 40), עמ' 41. כני טרקוטה שהם דגם מוקטן של המקדש נמצאו בתענך, במגידו, בתל חרשים, בבית אל ובית שמש. ראו שם.

⁴⁶ שם; פרחיה בק, 'כני הפולחן מתענך: לבירור המסורת האיקונוגראפית של כלי הפולחן

ממדיים, מחולקים למדורים ולקומות. המשותף למרבית הכנים הוא שבאחד המדורים נראה המוטיב של עץ דקל מסוגנן.

לדוגמה, בֶּכָן ממגידו התמונה פורסת דגם של פְּנים מקדש וחזיתו, שעצים ניצבים משני צידיו. מתחת לגג, בראש הכן, מתוארת סצנה המשתרעת על ארבע הדפנות: בדופן הקדמית נראה ציור שבמרכזו עץ תמר, ובצידו עצי תמר נוספים. האריות מייצגים את פסלי שוּמְרֵי השער, והתמר שבתווך ניצב למעשה בפנים המקדש, וככל הנראה שימש אובייקט פולחן. פרחיה בק הציעה שהתמר שבתווך (איור 1) היה עץ חי שניצב למעשה בתוך המקדש המקורי ומייצג את קודש הקודשים – את דביר המקדש – מקום משכנה של האלה.⁴⁷ לפירוש זה של תבנית הכן ממגידו יש השלכות על הבנת הכן מתענך (איור 2), וכן על הבנתם של כנים נוספים מתקופת הברזל הקדומה.

איור 1: פריסת הציור שעל הכן הפולחני ממגידו. שכבה VIIIB תקופת הברונזה התיכונה, 1200–1550 לפני הספירה⁴⁸

איור 2: כן פולחני. תענך, המאה העשירית לפני הספירה⁴⁹

שנתגלו בארץ בתקופת הברזל א', נדב נאמן וישראל פינקלשטיין (עורכים), **מנוודות למלוכה: היבטים ארכאולוגיים והיסטוריים על ראשית ישראל**, ירושלים 1990, עמ' 429.

⁴⁷ ראו בק, שם, עמ' 435–441; קיל, שם, עמ' 22. ממצא דומה, מהמאה ה-18 לפני הספירה, נמצא במארי: ציור של עץ אמיתי שניצב ככל הנראה במקדש אשתר.

⁴⁸ בק, שם, עמ' 437, איור 16.

ג. עץ החיים האשורי וקדושתו של התמר במאות התשיעית והשמינית
לפני הספירה

בתבליטים המעטרים את החדר בארמון הצפוני-מערבי בימיו של אשורנצרפל השני (883–859 לפני הספירה) ובחדר הכס באותו הארמון, מאחורי כס המלך, נראים עץ תמר מסוגנן, דמות מלכותית ושלוש דמויות של אלוהויות מכונפות. תיאור זה מייצג את הקשר בין העץ, המסמל את החיים ואת הפרי, ובין המלך אשורנצרפל השני, המייצג את היציבות ואת כוח השלטון האשורי.

העיטורים הללו, שהיו פופולריים גם בתקופתם של שלמנאסר השלישי (858–824 לפני הספירה) ושל סרגון (722–705 לפני הספירה), מציינים את 'הפריית התמר' הטקסית, הממחישה את הדאגה לעץ המייצג את החיים בכלל ואת פרי האדמה בפרט. העתקים של סצנות אלו נמצאו על שברי בולות שהתגלו בחפירות בעיר דוד. הבולות הללו מתוארכות למאה השביעית לפני הספירה, והן העתק מדויק של חותמות טביעה אשוריות מנינווה המתוארכות למאה השמינית לפני הספירה. הבולות מעיר דוד הן חיקוי מקומי ואיכותי פחות של המקור האשורי, והן מעידות על ההשפעה החזקה של התרבות האשורית בירושלים בתקופה זו.⁵⁰

עץ החיים האשורי דומה בצורתו לעץ התמר. הוא הסמל המרכזי של התרבות האשורית, שנחשב לעץ קוסמי המחבר בין שמיים לארץ, והוא שהכיל את המפתח הסודי למבנה הנפשי של האדם המושלם, ולפיכך לחיים הנצחיים. עץ התמר שימש סמל למיזוג בין שמיים לארץ, היה ייצוג גשמי של נוכחות אלוהים על הארץ ושיקף את הזיווג הקדוש בין האל לאדמה לצורכי הפריית האדמה.⁵¹

אם כן, לתמר היה במזרח הקדום תפקיד פולחני (ואומנותי-פולחני) מרכזי. הממצאים הארכאולוגיים מעידים על תקופה של כאלף שנה שבה היה לתמר

⁴⁹ שם, עמ' 525, איור 8.

⁵⁰ אריאל וינדרבוים, 'אשור בירושלים: עדויות גליפטיות חדשות להשפעה האשורית על ירושלים', *חידושים בארכיאולוגיה של ירושלים וסביבותיה*, ו (תשע"ג), עמ' 91–92.

⁵¹ Simo Parpola, *Assyrian Prophecies*, Helsinki 1997, pp. 14–16.

תפקיד פולחני ברחבי המזרח הקדום, אם כעץ אמיתי, אם כקישוט אומנותי-פולחני או כחפץ פולחני. הוא ייצג אלים⁵² ואלות, ובייחוד את היבטי החיות והפריזון שלהם. הוא מופיע בתפקיד זה גם בממצאים ארכאולוגיים מאזור ארץ ישראל, בעיצוב האומנותי של בית המקדש ובשירת האהבים המקראית. העיון בשימושיו של השורש תמ"ר במקרא ובעדויות הארכאולוגיות שהוצגו לעיל מוביל לחשיבה מחודשת על מהותו של התומר המכונה תומר דבורה, וממנה לחשיבה מחודשת על תפקידיה של דבורה. נראה כי תומר דבורה היה עץ תמר חי שיוחסו לו סגולות מיוחדות וסימל את אלוהי ישראל. דבורה ישרה ופעלה תחתיו משום קדושתו והודות לתכונות שיוחסו לו והואצלו עליה.

תומר דבורה: חידה ופתרונה

עתה נוכל להשיב על השאלות שטרם ניתנה להן תשובה מספקת: (1) מהו התמר, ומה פשר קריאת העץ על שמה של הנביאה? (2) מהו ייחודה של דבורה? מדוע עלה העם לרגל למשפט דווקא אליה אף שסמוך למקומה, בבית אל, ישב הכהן הגדול?

כפי שהצגתי לעיל, מן הממצאים עולה שבתקופת הברונזה ובראשית תקופת הברזל במזרח הקדום – באזור ארץ ישראל, בסוריה ובמסופוטמיה – יוחסו לעץ התמר סגולות מיוחדות. צורתו המיוחדת של התמר, גובהו הרב, השימושים המרובים שנעשו בעלוותו, בגזעו ובראשו ובראשונה בפריו המתוק והמזין, הפכו אותו לסמלן של האלות האחראיות לפריזון ולשפע, ואולי אף לסמלם של האלים האחראים לפריזון, כמו האל בעל ואלוהי ישראל. הוא נתפס כמקודש והיה אובייקט פולחני. באומנות היה התמר סמל של האלות החשובות ואף זוהה איתן. אולי זו הסיבה שלעצי התמר אין כמעט זכר במקרא.

⁵² לטענת קיל, החל מתחילת תקופת הברזל הראשונה שימש עץ התמר יותר ויותר גם לייצוגם האומנותי של אלים זכרים ולא רק של אלות. ראו קיל (לעיל, הערה 40), עמ' 43. גם אורן סבורה שהדקל המסוגן שימש אטריבוט, לא רק לאלות כדוגמת האשרה או אישתר אלא גם לאלים שהיו ממונים על הורדת הגשם ועל פריזון האדמה, כדוגמת האל בעל, ואולי אף אלוהי ישראל. ראו: Tallay Ornan, "Let Ba'al Be Enthroned": The Date, Identification, and Function of a Bronze Statue from Hazor, *Journal of Near Eastern Studies*, 70, 2 (2011), pp. 253–280

במידה רבה של סבירות נראה שתומר דבורה קשור לפעילות פולחנית ולאחד מתפקידיה של דבורה המוצגים בטקסט המקראי: היותה נביאה. הצגת דמותה של דבורה, הפותחת באפיונה המרכזי, 'אישה נביאה', מלמדת שתפקידה העיקרי היה להעביר את דבר האל ולשמש שליחתו.⁵³ הנביא במקרא נתפס כפיו של האל. כך גם מעוצבת דמותה של דבורה הנביאה בהעבירה את דברו לברק ובכך שציוותה עליו לאסוף צבא ולהוביל את השבטים למלחמה נגד סיסרא וצבאו.⁵⁴ ברק מקבל את מרותה ומתכוון לעשות כדבריה, אך מתנה את הליכתו בהצטרפותה אליו לשדה הקרב, שכן בעבורו ובעבור העם נוכחותה של דבורה היא כנוכחות אלוהים בכבודו ובעצמו.

על הקשר בין שמה של הנביאה ובין תפקידה כנביאה אפשר ללמוד מהפסוק: 'עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוֹרָה עוֹרֵי עוֹרֵי דְבָרֵי שִׁיר' (שופטים ה, יב).⁵⁵ מפסוק זה עולה שהעם פונה אל דבורה וקורא לה למלא את תפקידה, כלומר לממש את ציפיותיו ממנה. היא מתבקשת לשאת דברים ולנבא בעת המלחמה או אחריה. המצלול דבורה-דברי מדגיש את הקשר שבין שם הגיבורה ובין תפקידה הציבורי.

אם כן, אפשר להניח שלא זו בלבד שהתמר נקרא על שמה של הנביאה, אלא שהצירוף תומר דבורה מסמל את הקשר ההדוק, מעין סינרגי, בינה ובין התמר, המאפשר לה למלא את תפקידה, שעיקרו שליחותה כמי שמוסרת את דבר האל לעמה. דבורה לא חסתה בצילו של התמר אלא נזקקה לו בשל היותו עץ קדוש הנמצא במקום קדוש, עץ הקשור לעולמות עליונים ומקשר בינה וביניהם. אני סבורה כי עץ התמר ייצג את הקשר בינה ובין אלוהים ואת יכולתה לקבל מסרים ממנו, בדומה לתפקידם של האורים ותומים.⁵⁶

⁵³ בנימין אופנהיימר, הנבואה הקדומה בישראל, ירושלים 1984, עמ' 5.

⁵⁴ שופטים ד, ו-ז.

⁵⁵ Eliyahu Assis, 'Man, Woman and God in Judges 4', *JSOT*, 20 (2006), p. 124

⁵⁶ לטענת דניאל בלוק, דבורה נשאה את האורים ותומים. ראו: Daniel I. Block,

'Deborah among the Judges: The Perspective of the Hebrew Historian', Alan R. Millard, James K. Hoffmeier & David W. Baker (eds.), *Faith, Tradition, and History: Old Testament Historiography in Its Near Eastern Context*, Winona Lake, Indiana 1994, pp. 250-253. על האורים ותומים ראו: נפתלי טור סיני, 'אורים ותומים', *אנציקלופדיה מקראית*, א, ירושלים 1950, עמ' 179-182. על

נראה אפוא כי דבורה ייצגה מנהיגות דתית חלופית ומועדפת באותם ימים⁵⁷ וכי שמה יצא לפניה,⁵⁸ והמקרא ביקש להצניעה ואולי לטשטשה, בשל היותה חריגה על רקע השקפת העולם המקראית, שלפיה גברים הם הנושאים בתפקידים הקשורים לפולחן. העלייה לרגל אל דבורה לצורכי משפט ולצורכי נבואה הייתה קשורה בוודאי באישיותה של דבורה, אך ככל הנראה גם במהותו של העץ ובמידת הקדושה שייחסו לו בני ישראל באותה תקופה.

פעולתה המדינית-צבאית של דבורה, 'וַתִּשְׁלַח וַתִּקְרָא לְבָרַק בֶּן אֲבִינֵעַם מִקְדָּשׁ נִפְתָּלִי וַתֹּאמֶר אֵלָיו הֲלֹא צָוָה ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְךָ וּמִשְׁכַּת בְּהַר תְּבוֹר וְלִקְחָתָ עִמָּךְ עֶשְׂרֵת אֲלָפִים אִישׁ מִבְּנֵי נִפְתָּלִי וּמִבְּנֵי זַבְלוֹן. וּמִשְׁכַּתִּי אֵלֶיךָ אֵל נַחַל קִישׁוֹן אֵת סִיסְרָא שֶׁר צָבָא יְבִין וְאֵת רְכָבוֹ וְאֵת הַמֹּנֹו וּנְתַתִּיהוּ בְיָדְךָ [...] וַתֹּאמֶר דְּבָרָה אֵל בָּרַק קוּם כִּי זֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר נָתַן ה' אֵת סִיסְרָא בְיָדְךָ הֲלֹא ה' יָצָא לְפָנֶיךָ [...] (שופטים ד, ו-ז, יד) ורצונו של העם לשמוע את דבריה, 'עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוֹרָה עוֹרֵי עוֹרֵי דְבָרִי שִׁיר' (שם ה, יב), בעת מצוקתו מעלים את האפשרות שדבורה שימשה גם כוהנת.⁵⁹

בעת העתיקה רווחה האמונה שבשעה הגורלית שלפני פרוץ המלחמה או במהלכה יוצא דבר האלוהים מפיו של הרואה-הנביא. דבר האלוהים גוזר את דינם של ישראל ושל אויביו גם יחד, ואולי גם תורם לביצועו, כנאמר בפסוקים הפותחים את חוקי המלחמה: 'כִּי תֵצֵא לְמִלְחָמָה עַל אֹיְבֶיךָ וְרָאִיתָ סוּס וְרֶכֶב עִם רֶב מִמֶּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךְ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם. וְהָיָה כְּקָרְבָנְךָ אֵל הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַפֶּהַן וְדָבַר אֵל הָעָם' (דברים כ, א-ב).⁶⁰

חשיבות השאילה באלוהים במקום מקודש ראו דברים יז, ח-ט; שופטים ו, בעיקר כו-כח.

Daniel I. Block, 'Why Deborah's Different', *Bible Review*, 17, 3 (2001), p. 50⁵⁷

נידין' (לעיל, הערה 11).⁵⁸

ואכן, מכתובים רבים במקרא מסתמן כי יש זיקה בין הנבואה לכהונה, למשל שמואל הנביא ששימש נער במקדש בשילה (שמואל א ב, יא), והיה קשור אף לעבודת האלוהים בבמות (שם ט, יב-יד ועוד), ולשאילה באורים ותומים (שם י, כ-כב). זאת ועוד, במספר רב של פסוקים מצוינים 'נביא' ו'כוהן' זה לצד זה (כדוגמת ירמיהו ו, יג; ח, י; יד, יח ועוד). לדוגמאות רבות נוספות ראו: יעל שמש, 'סיפורי אלישע: ניתוח ספרותי', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשנ"ז, עמ' 236, וכן שם, הערה 29.

הנביא או הכוהן מילאו תפקיד חשוב בשדה הקרב במקרא. על כך אנו למדים מנוכחותם של כוהנים, מגידי משפט האורים ותומים, שעל פיהם יוצאים ובאים צבאות בני ישראל

לדעת יעקב ליוור, התואר 'אם בישראל', הנזכר בשירת דבורה,⁶¹ בדומה לתואר 'אב', מרמז על הסמכות הדתית, הפולחנית והמשפטית שאנשי האלוהים התייחדו בה.⁶² השערה זו נתמכת גם במחקריהן של יוניס פואת'ג וקרול מאירס, המשלבים מקרא, ארכאולוגיה ואנתרופולוגיה. לדבריהן, הממצאים מן המזרח הקדום מעידים שבמאה השתים עשרה עד המאה העשירית לפני הספירה היו נשים שמילאו תפקיד פעיל בחיי החברה, הקהילה והדת – ושימשו גם משוררות וכוהנות.⁶³ אם כן, ייתכן שדבורה הייתה אחת מהן, שכן הייתה נביאה, מנהיגה ומשוררת. זוהי חריגה נוספת מהשקפת העולם המקראית. במקרא אישה לא עסקה בעניינים פולחניים בציבור, ובוודאי לא ניהלה אותם. ועם זאת האפשרות שאישה הייתה מנהיגה מדינית, דתית ופולחנית מתקבלת על הדעת.

(במדבר כז, כא). במחנהו של שאול נמצא כוהן נושא אפוד (שמואל א יד, ג), ושאול דורש בו כדי לדעת אם עליו לתקוף את הפלשתים בעת ליל (שם, לז). גם אביתר הכוהן מגיש את האפוד אל דוד ואל האלוהים ועונה על שאלתו של דוד אם לרדוף אחרי הגדודים (שמואל א ל, ז-ח). על החשיבות והעוצמה שיוחסו לשאילה בה' באמצעות הכוהן בעת מלחמה אפשר ללמוד מהאשמת שאול את אחימלך בן אחיטוב הכוהן בבגידה, כי דרש באלוהים בעבור דוד, וכן מהחלטתו להמית אותו, את בני משפחתו ואת כל בני העיר נוב (שמואל א כב, יא-ט). העובדה כי שאול לא הצליח לקבל מענה מאלוהים בשעת מלחמה, 'וַיִּשְׁאַל שְׂאוֹל בַּה' וְלֹא עָנָהוּ ה' גַּם בְּחַלְמוֹת גַּם בְּאוֹרִים גַּם בְּנְבִיאִים' (שם כח ו, טו), מעידה על הקרע המר בין שאול לה'. מפסוק זה למדים כי היה אפשר לשאול בה' גם באמצעות הנביאים, כפי שהיה נהוג במזרח הקדום. על חשיבות תפקידו של הנביא בשעת מלחמה אפשר ללמוד גם ממכתבים מן המאה השמונה עשרה לפני הספירה שנתגלו במארי. מן המכתבים עולה כי לפני צאתו למלחמה קיבל המלך זימרי-לים מן הנביא עצה והבטחה להגנת האלים. כמו כן מאומינות אשוריות מתברר שנביאיו של המלך אסרחדון, מהמאה השביעית לפני הספירה, הבטיחו לו את הגנת האלים ואת ההצלחה במלחמה. ראו: Tikva Frymer-Kensky, *Reading the Women of the Bible*, New York 2002, p. 48

⁶¹ שופטים ה, ז.

⁶² יעקב ליוור, 'דבורה', **אנציקלופדיה מקראית**, ב, ירושלים תשי"ד, טור 583. וראו את דברי מיכה לנער הלוי: 'שִׁבְהָ עַמְדֵי וְהָיָה לִי לְאָב וּלְכַהֵן' (שופטים יז, י), וכן את הקריאה 'אָבִי אָבִי רִקְבֵי יִשְׂרָאֵל וּפְרָשִׁי' על אליהו (מלכים ב ב, יב) ועל אלישע (שם יג, יד). לדברי ליוור היו גם נשים כוהנות, והן לא נבדלו בהרבה מן הגברים. ראו שם.

⁶³ Eunice Blanchard Poethig, *The Victory Song Tradition of the Women of Israel*, New York 1985, pp. 214–217; Carol Meyers, *Discovering Eve*, New York 1988, pp. 145–152. על שירת הניצחון הנשית ועל חלקה בכוונה ובפולחן ראו לעת עתה: שירן, דמותה הספרותית (לעיל, הערה 2), עמ' 85–87, והביבליוגרפיה הנזכרת שם.

נראה אפוא כי 'תומר דבורה' הוא הד למסורת קדומה, שלפיה שימשה דבורה נביאה וכוהנת במקדש מקומי. מחברי המקרא ביקשו לטשטש מסורת זו ולצמצם את דמותה של דבורה. לפיכך תיארוה 'שִׁפְטָה אֶת יִשְׂרָאֵל בְּעֵת הַהִיא' (שופטים, ד, ד) ביושבה תחת התומר, ובני ישראל עולים אליה למטרה יחידה: 'למשפט'.